

V.R. ROZEN VE RUS ŞARKİYATÇILIĞI*

V.V. BARTOLD

Merhum Baron V.R. Rozen'in Rus şarkiyatçılığının değişik dallarıyla olan ilişkisi, sadece onun ilmî ilgi alanının genişliğiyle değil, aynı zamanda onun Rus şarkiyatçılığının, Rus kültürünün en mühim unsurlarında birisi olduğu görüşü ile de ortaya konuyordu. O, anı yazılarının birinde belirtildiği gibi, vatansever-milliyetçilerden¹ idi. Fakat bu milliyetçilik anlayışı Rus halkı için hususî bir avantaj ve diğer milletleri ezmek anlamına gelmiyordu. Viktor Romanoviç hem yüksek medeniyet seviyesine ulaşan ülkelerin arasında Rusya'nın yeri, hem de Rusya'nın coğrafi durumu ve onun içindeki nüfus yapısıyla tespit edilen kültürel amaçların, bu halkın temsilcilerinin gerçekleştirmesi şartıyla başarıya ulaşacağını anlamıştı. Avrupa ilmi için Rus Şarkiyatçılık çalışmalarının gelecekteki ehemmiyeti, Rusya'da I. Petro'nun isteği ile Avrupa tarzındaki ilk ilmî müesseselerin kurulmaya başladığı o zamanlarda bile açıkça belliydi². Onun için, Rusya'nın bu reformcusuna göre Doğu bilgisi ve onu etkileme imkânına sahip olma arasındaki ilişki, yani Rus Şarkiyatçılığının gelişmesi ile doğuda Rusya'nın siyasî ve kültürel amaçlarını gerçekleştirmesi arasındaki sıkı ilişki orta idi³.

Viktor Romanoviç Rozen, Rus Doğu bilimciliğinin olduğu kadar Rus kültürünün diğer unsurlarının da başarıları için, büyük kentlerdeki yoğun çalışmalar ile Rusya'nın iç kesimlerdeki sessizliğin arasındaki zıtlığın giderilmesi gerektiğini fark etmişti.

Viktor Romanoviç, S .Peterburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesinin tesis edilmesiyle, XIX. asrın yarısında ortaya konulan Rus Şarkiyatçılığının merkezleştirilmesi fikrine olumlu bakmıyordu. Rus Şarkiyatçılığının menfaâtı için bu düşüncenin gerçekleşmesini mahallî şartlara ve tarihî geleneklere göre bütün Rus üniversitelerinin geliştirilmesini, bilhassa Moskova Üniversitesinin tarih-filoloji fakültelerinde Doğu dilleri kürsülerinin kurulması gerektiğini⁴ ve bunun daha az güçlüklerle karşılaşacağı kanaatini yayınlarında bir kaç kez ortaya koymuştur⁵. 1893 yılında Türk-Tatar ve Fin lehçeleri bölümlerini Kazan üniversitesinden S. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesine geçirme düşüncesi ortaya çıktığında, Viktor Romanoviç buna kesinlikle karşı çıkmıştı, ona göre bu karar "kültürel bakımdan zengin olan başkent'in lehine olmakla beraber vilayetin mühim kültürel unsurlarının aleyhine olacaktı⁶." Viktor Romanoviç taşrada Doğu dillerinin üniversite düzeyinde ders verilmesini yaymaya çalışıyor, "Rus şarkiyatçılığının gerçekten derinleşmesini, genişlemesini ve ileriye gitmesini" ona hayatını adayan, bununla birlikte filoloji ve tarih ilimleri ile ortaya konulan yöntemleri kullananlardan bekleyerek⁷, gereken hazırlığa sahip olmadan ve

* Bu hal tercümesi BARTOLD V.V., *Soçineniya*, c. IX, s. 589-595'ten tercüme edilmiştir.

¹ Kokotsov, Baron V.R. Rozen, s. 172, V.R. Rozen (1849-1908) ve çalışmalarının kitabiyatı için bakınız: Livotova, *Osnovnaya literatura*, s. 503-504. Bkz.: İstoriya AN SSSR, c. II, s. 622-624; İİN, Nu.: 11016-11027; Kraçkovskiy, Oçerki, s. 139-143- A. K.

² Benfey, *Geschichte der Sprachwissenschaft*, s. 264.

³ Krş. Örn.: PSZ, Nu.: 1800 (Yıl: 1700).

⁴ İlk kez ZVORAO'da, c. IV, s 115-121.

⁵ Rozen, O vostoçnom fakultete, s. 165.

⁶ MİFVYa, c. II, s. 286.

⁷ Rozen, O vostoçnom fakultete, s. 163.

ilmî merkezlerden uzakta çalışarak, ham malzeme toplamakla sınırlı kalan Rus taşra şarkiyatçılarının çalışmalarını üzümlere takip ediyordu.

1895'te kurulan "Arkeoloji Meraklıları Cemiyeti"⁸ 1898'de Viktor Romanoviç'i şeref üyesi olarak seçti. 1890 yılında Viktor Romanoviç parlak geleceğini önceden haber verdiği Türkistan'dan Amur bölgesine kadar Rusya'nın Asya bölgelerindeki ilmî organizasyonlarını ilgiyle karşılıyordu⁹. Aslında kendi karakterinin özelliğine göre, merhumu bu bakımdan bağımsız olarak insiyatif gösteren az sayıdaki olaylar daha çok sevindiriyordu. Herhangi bir ödev verilmeden herhangi bir topluluk ve cemiyetin dışında, bazen de yöneticisi olmadan ciddi ilmî çalışmalar yapan insanların gayretleri onu daha da çok sevindiriyordu. Peterburg'a kısa bir süre için gelen araştırmacıların bizim bölümün oturumlarına katılmasına (onların arasında kendi isteği ile medrese derslerini gören Türkistan Muallim Seminerinin talebesi de vardı¹⁰) nasıl sevindiğini ve bölümün *Zapiski* (Notlar) adlı dergisinin sayfalarında nasıl büyük bir istekle benzer çalışmalara yer verdiğini çoğu kişi herhalde hatırlıyordur. Maalesef bu Viktor Romanoviç'in istediği gibi sürekli gerçekleşmiyordu.

Merhum için yerli araştırmacıların çalıştığı sahalar her ne kadar kendi çalışma sahasından uzak olsa da onun için anlaşılır ve ona yakındı. Sınır bölgelerinde yaşayan Rus toplumunun yaşamak zorunda kaldıkları bölgelerle ve oraların nüfusu ile ilgili sorunlara karşı kayıtsızlığını hayatının sonuna kadar bir türlü anlayamamıştır.

Viktor Romanoviç'in 1885'te kurduğu Rus şarkiyat müessesesinin ilk plândaki gagesi, uzmanların ilmî sorunlarını çözmeden ziyade, bilgilerin yayılma sorununu çözmektir. Düşünülmüyordu ki yayınların toplam hacmi yılda on yaprağı aşmayacak ve Doğu Bölümü Arkeoloji Cemiyeti¹¹ oturumunda okunan tebliğlerden başka diğer ilmî araştırmalar yayınlanmayacak ve bibliografi kısmına daha çok yer verilecekti. "*Zapiski Vostochnogo Otdeleniya*"nın yayınlandığı ilk yılda bu plânlar değiştirilmek zorunda kaldı. Değişik ilmî sorunlar hakkındaki makalelerin sayısı beklenenden daha çok ve geniş idi. Yayının bütün hacmi daha büyüdü. Diğer taraftan da bibliografi bölümü *Zapiski* dergisinin redaktörünün hususî çalışmalarının esasını oluşturan bilim dalı, Rus okuyucularına Batı Avrupa Şarkiyatçıları'nın başarılarını istenildiği kadar tanıtmıyordu¹². *Zapiski* Avrupa şarkiyat kurumları arasında mühim bir yere sahip oldu. Batı Avrupa şarkiyatçıları Rus ilim adamlarının çalışmaları ile öncekinden daha çok ilgilenmeye başladılar. Fakat Rus okuyucuları arasında *Zapiski* gerekli ilgiyi görmemiştir ve hatta Rusya'nın Asya bölgelerinde ortaya çıkan kurumlarla olan yayın alışverişi de kurulmamıştır¹³.

Zapiski dergisinin ilk yıllarında Viktor Romanoviç anı yazılarının birinde¹⁴ belirtildiği gibi bibliografi bölümünü hemen hemen tek başına hazırlaması gerekiyordu ve onun alanı dışındaki meselâ doğu Sibirya'daki gibi yayınlar da içine girecekti. Bu tür eleştiriler çoğu zaman kitapların içeriği hakkında kısa bilgileri dışında sadece yerli araştırmacıların kültürel çalışmalarına olumlu etkisi oluyordu. Fakat Viktor Romanoviç

⁸ V. Romanoviç'in teklifiyle cemiyete RAO'nun Doğu Bölümü tarafından gönderilen selamlar hakkında bkz.: ZVORAO, c. X, s. XII karşılaştırınız. V. Romanoviç'in 10 Kasım 1897 tarihinde cemiyetin oturumunda basılmayan mektubu <PTKLA, Yıl III> s. 5.

⁹ Rozen, ZVORAO, c. V, s. 323.

¹⁰ <Bahsedilen Mihail Stepanoviç Andreyev, onun için bkz.: M.S. Andreyev- A.K.

¹¹ ZVORAO, c. I, s. I-II.

¹² Krş.: Bunun hakkında V. Romanoviç'in kendi ifadesi ZVORAO'da, c. VIII, s. 170.

¹³ Böylece "Turkestanskije Vedomosti" değişim sadece 1898 yılında tespit edilmiştir. (Bu organın ehemmiyeti hakkında V. Romanoviç'in görüşü için bkz.: ZVORAO, c. IX, s. 243).

¹⁴ Veselovskiy, Baron V.R. Rozen, s. 183; s. 19.

bazen bu tenkitleri, uzmanlık alanına bağlı olmadan bütün mahallî yayınlar için ehemmiyet derecesi aynı olan ilkesel sorunlar hakkındaki kendi düşüncelerini ifade etmek için kullanmıştır. Onda, Rusça olarak yazılmış bazı makalelerin fihristini hatta özetini yabancı dilde yazılmış olanların yanına yerleştirme fikri belirmiştir. Bu tekniğin amaca uygunluğunu kanıtlayarak Viktor Romanoviç o tenkitten yabancı okuyucuların Rus çalışmaları ile tanışması için daha doğru yöntemi, yabancı dergilere belli bir dönem içinde ortaya çıkan Rus yazarların herhangi bir alandaki makalelerini yayına göndermeyi tavsiye ediyordu¹⁵.

Viktor Romanoviç'in kendi alanına yakın olan çalışmalara bilhassa Kazan ve Taşkent hakkındaki yayımlara yaptığı tenkitleri daha faydalı tavsiyeler içeriyordu. Viktor Romanoviç, İslâmiyet ve Müslüman halkların hayat tarzı hakkında okuyuculara bilgi veren bilhassa Kazan ve Türkistan araştırmacılarının bilgilerine büyük ehemmiyet gösteriyordu. Şüphesiz İslâmî değerlendirmeyen “Muhammed dininin karşılaştırılmalı darlığı¹⁶” değerlendiren Viktor Romanoviç, sadece Arap şiiri ve edebiyatını hatta Arap ilmini öğrenme değil, İslâmî araştırma “Arabiyâtçılığın hakikî ve elzem bir sorumluluk” olduğunu düşünüyordu. Ona göre İslâm “Şöyle ifade etmek gerekirse Arap halkının diplomasıdır. İnsanlığın kültürel tarihine mühim bir katkıdır. Arap eğitimi aydınlatan ışıktır ve az veya çok derecede yansıyan odak noktasıdır¹⁷.”

Viktor Romanoviç Zapiski'nin birinci cildinde Kazan İlahiyât Akademisi temsilcisinin çalışmalarına birkaç tenkit yazmıştır. Viktor Romanoviç bu çalışmaları misyonerlik gayelerine tam olarak olumlu bulmuyordu. “Yabancı parçaların hâkim halkla ilâhî kaynaşması” için “Âlim mollaların Müslüman doğmatığı ve Kuran hakkındaki misyonerlik polemigi” ona “Müslümanlar arasında Rus eğitiminin yayılması ve gençlerin Rus okullara çekilmesinden” daha gerçek bir araç gözüküyordu. Fakat misyonerler İslâmî araştırmaya da gayret gösteriyorlardı ki böylece ona karşı daha iyi mücadele edebilirlerdi. Onların bu doğrultudaki çalışmaları Viktor Romanoviç'e göre “herhangi bir misyoner ve siyasî amaçlara bağlı olmadan kendini Müslüman tarihi ve edebiyatına adayanların¹⁸” dikkatini hak etmiştir. Bu bakış açısı doğrultusunda Viktor Romanoviç Kazan ve bir kısım Taşkent İslâm araştırmacılarının çalışmalarını devamlı tetkik etti. Bu tenkitlerde onun tarafından gereken hazırlık ve ilmin ortaya koyduğu metotları¹⁹ kullanmadan zor tarihi sorunları çözmeye uygunluğuna erişmemesi belirtiliyordu. Fakat aynı zamanda ilmi zenginleştirme fırsatını değerlendirmeye çalışıyorlar. Sadece sabrederek gözlem gücü ve yabancıların²⁰ güvenini kazanma becerisine sahip olarak, yeni kitap ilmini eksik olmakla birlikte yeni değerli bilgilerle zenginleştiriyorlardı. Viktor Romanoviç Türkistan dervişleri nişanını incelemesine bilhassa ilgi çeken bir mesele olarak belirtiyordu²¹. Bu bağlamda Viktor Romanoviç kendi çalışmalarının ürünlerini göremedi. Faaliyetlerin başlangıcından bugüne kadar Babizme armağan edilen birkaç çalışma haricinde ilme yeni adım atmış Rus ilmi İslâm araştırmaları hakkında hiçbir geniş orijinal çalışmaya sahip değildir.

İslam incelemesi dışında ZVORAO'nun kuruluşundan çok önce Rus Arabiyâtçıların önlerinde duran bir mesele daha vardı. Bilhassa Orta Asya ile ilgili Arapça bilgilerin derlenmesinde, ve böylece onun gerçekleştirilmesinde yerli araştırmacıların

¹⁵ Vesolovskiy, Baron V. R. Rozen, s. 183. 183; s. 19.

¹⁶ Rozen, ZVORAO, c. III, s. 343

¹⁷ Rozen, ZVORAO, c. III, s. 153.

¹⁸ Rozen, ZVORAO, c. VIII, s. 173.

¹⁹ Rozen, ZVORAO, c. I, s. 39.

²⁰ Krş. Bilhassa: Rozen, ZVORAO, c. II, s. 283-301.

²¹ Rozen, ZVORAO, c. X, s. 210.

katılmasına ihtiyaç vardı. V. Romanoviç'in kendi çalışmalarında bu mesele hakkında sadece yayınlanmamış öğrencilik çalışması bulunuyordu²². Fakat daha 1895 yılında Taşkent'te N.F. Petrovskiy'in tercüme edip yayınladığı Şirenger'in "Die Post-und Reiserouten des Orients" adlı kitabı hakkında, çoktandır düşündüğü plânı gerçekleştirme imkânına ve gerektiğine ve o bölgenin tabiatını yakından bilen ve bilhassa oranın coğrafik terimlerini tanıyan insanların katılımının ehemmiyeti onun (petro) tarafından belirtilmiştir. Viktor Romanoviç, Arapça coğrafya isimleri modern isimlerle karşılaştırdığında toplanmış olan bir çok el yazma varyantlardan daha doğru sonuçlar verebileceğini düşünüyordu²³. Belli bir noktaya kadar bu ümit sonuçta Semerkant'taki araştırmacı V.L. Vyatkin'in çalışmaları²⁴ sayesinde gerçekleşti.

İslâmî ve diğer hususî meseleleri incelemeye adanmış çalışmalar dışında Viktor Romanoviç, yerli araştırmacıların, ilim adamlarının bu materyaller temelinde vardığı neticelere bağlı olmadan yaptıkları edebî, dil bilimi ve etnoğrafik materyaller ilgili bilgi verme amacıyla yayınlanmış olan çalışmaları tabii ki destekliyordu.

Viktor Romanoviç'in kendi çalışmaları arasındaki Doğu el yazmaları üzerine çalışmaları bilindiği gibi mühim bir yere sahiptir. Hem bu çalışmalar onun hususî çalıştığı saha ile sınırlanmıyordu. Dışişleri Bakanlığı'nın Doğu Dilleri bölümünde derlediği Farsça el yazmaları katalogu günümüze kadar bir nümune-i timsal ve hatta bu alanda özgün olarak kalıyor. Viktor Romanoviç'in katalogunda izah edilen derleme detaylı bir catalogue raisonné sahip olan Farsça el yazmaları Rusya'da tek derleme olarak kalıyor. Viktor Romanoviç Türkistan Şarkiyatçıların çalışmalarından bu doğrultuda bir tek deneme olan 1889 yılında Viktor Romanoviç'in öğrencisi olan merhum Ye.F. Kal'in derlediği Türkistan Genel Kütüphanesinin Farsça, Arapça ve Türkçe el yazmaları katalogundan övgüyle bahsetmiştir. Viktor Romanoviç'in bu çalışma hakkındaki tenkidinde²⁵ ifade ettiği fikirleri gerçekleştiremedi. 1891'de erken ölümü genç şarkiyatçının faaliyetlerini sona erdirdi²⁶. Aynı şartlarda çalışma yapmak için halef bulmak imkânsız oldu. Ye.F. Kal günümüze kadar Türkistan'da çalışan şarkiyatçılar²⁷ arasında, ilme sadece saatleri değil bütün zamanını adama imkânına sahip tek kişi olarak kalıyor.

Viktor Romanoviç Türkistan'da bulunabilen ve aralarında Avrupa'da tamamen bilinmeyen veya kaybolan nüshaları bulunabilen diğer Doğu el yazmaları ile de ilgileniyordu. 1893 yılında A.G. Tumanskiy'in ona verdiği Farsça 5. yy. a ait yeniden keşfedilmiş coğrafya makaleleri el yazması²⁸ hemen onun tarafından baştan sonuna kadar yazmıştır. 1894 yılında 14. yy. başlarında Cemal Karşı tarafından hazırlanmış olan Orta Asya kültür tarihi için mühim *Mulhakat as-Surah*²⁹ nüshalarının bulunmasını ümit ediyordu. Viktor Romanoviç'in isteği bunun için bir işaret oldu. İlimler Akademisi Asya Müzesi günümüzde Türkistan'da bulunan bunun iki el yazmasına sahiptir³⁰. Dil karakterini taşıyan Türkistan çalışmalarından Viktor Romanoviç tarafından Taşkent'te yayınlanmış olan Tacik ("Rusça-Farsça Sözlük" V.P. Nalivkin) ve Özbekçe ("Rusça-Özbekçe Cep Sözlüğü" Ser-Ali Lapin) sözlükleri belirtilmiştir. V.P. Nalivkin'in sözlüğü ile ilgili, buna benzer çalışmalarda konuşma dilinden alınan kelimeler edebî anılardan

²² Rozen, ZVORAO, c. II, s. 158 ve c. X, s. 211

²³ Bu çalışma hakkında (Ebu Dulaf hakkında) Krş: *Protokolü Zasedaniy Sovyeta*, Nu.: 3. s, 54

²⁴ Rozen, ZVORAO, c. IX, s. 297.

²⁵ Krş.: Bartold, ZVORAO, c. XV, s. 52.

²⁶ Rozen, ZVORAO, c. V, s. 124.

²⁷ ZVORAO, c. VI, s. VI; Veselovskiy ZVORAO, c. VIII, s. 165

²⁸ Tabii ki biz Türkistan'a sadece ilmî gayelerle gelen bütün ziyaretçilerinden söz ediyoruz.

²⁹ Tumanskiy, *Novootkrıty Persidskiy Geograf*, s. 123.

³⁰ Petrovskiy, *Başnya Burana*, s. 353.

alınan kelimelerden farklı olması gerektiğini ve hazırlayanın edebî kaynaklarını net bir şekilde belirtmesi gerektiğini söylüyordu³¹.

Viktor Romanoviç Türkistan şarkiyatçılarından N.P. Ostroumov'un "Sartı" adlı çalışması hakkında tenkit yazmıştır. Sartların masallarına yer verilen ikinci baskısı hakkında Viktor Romanoviç "aynı masalın çeşitli yerlerdeki varyantlarının sistematik bir şekilde toplanması³²" gerektiğini belirtiyordu. Atıfta bulunduğumuz bu denemede Viktor Romanoviç'in bütün makaleleri ve tenkitleri 1897 yılına kadar yayınlanmıştır³³. Daha sonraki yıllarda Rus şarkiyatçılar ailesi hususî olarak Viktor Romanoviç'in pedagojik faaliyetleri sayesinde bir hayli yayıldı. Viktor Romanoviç'in eskisi gibi alan dışı çalışmalara hiç yer vermesine gerek yoktu. Fakat ilmi ilgiler çerçevesi eskisi gibi geniş kalıyordu. Rus kültürünün bir parçası Rus şarkiyatçılığına da bakış açısı değişmedi. Viktor Romanoviç'in o yıllarda Türkistan'da uzun süre bulunan öğrencileri, onların o bölge ile ilgili mektuplarını nasıl ilgi ile takip ettiğini yazdığı cevap mektuplarında ne çok faydalı tavsiyeler bulunduğunu doğrulayabilirler³⁴. Viktor Romanoviç'in bütün faaliyetleri gibi Rusya'nın Asya toprakları ve nüfusunu incelemenin getirdiği faydaları hakkındaki yayınladığı çalışmaları zayıf bir fikir verebilir; fakat orada çalışanlarla yaptığı hususî yazışmaların tesirleri ortaya çıkacaktır. Bu satırları yazan kendi tecrübesi dışında biliniyor ki Viktor Romanoviç'in Doğu'da uzun zamanını geçiren öğrencileri hocalarından çalışmaları için aldıkları bilgiler haricinde yerli araştırmacılardan hangisi ile ilk önce bir araya gelme tavsiyesini de almışlardır. İki ayrı neslin ve farklı terbiye almış insanların işbirliği yapmadaki zorluğunu anlayarak, bilhassa sonraki neslin temsilcileri arkasında iyi bir teorik hazırlığı avantajının bilincinde olan durumlarda Viktor Romanoviç öğrencilerine (maalesef her zaman başarılı olmuyordu) şaka ile karışık hissettirmeye çalışıyordu. Meselâ bana yazdığı mektuplarından birinde (Ocak 1894) şöyle diyordu: "İyi insanlar her yerde vardır. Kötü insanlarda da iyi bir şeyler vardır. Asıl iş o iyi tarafı bulmaktır."

Çeviren: Cengiz BUYAR

³¹ Bartold, Mulhakat-as-surah, s. 283, Bartold, *Otçyot o Komandirovke v Turkestan* (1902), s. 271; (Esas basıma: c. VIII, s. 98, 205)

³² Rozen, ZVORAO, c. IV, s. 125.

³³ Rozen, ZVORAO, c. VIII, s. 168.

³⁴ V.R. Rozen'in yayımlanan çalışmalarının listesine bakınız.: Kraçkovskiy, *Spisok Trudoye Rozena; Kraçkovskiy, Dopeneniya k Bibliografii*.